

تحقیق، تحقیق و اطر یقہ کار تے مقالہ نگاری کورس ٹائٹل:

تحقیق III عنوان:

2019-2021 ایم ایس سیشن:

PUNJ-601 کورس کوڈ:

03 کریڈٹ آرز:

II سمیسٹر:

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

کھوج دا پس منظر : (Background of Research)

کھوج دا مڈھ کنج بدھا: (How Research Started) جیویں جیویں حیاتی اگے ودھنا شروع ہوئی بندے دی فہم وی ودھدی چلی گئی۔ ایہہ وادھا اینا کوں ہو یا کہ اوہ ایہہ سوچن لگا کہ حیاتی دے لہا چڑھا کیہہ نیں تے کنج رونما ہوندے نیں۔ ہوا کنج بنی بدل کنج وردھا اے تے بارش کسٹراں ہوندی اے۔ انسان دی حیاتی کسٹراں وجود وچ آئی؟ جسٹراں گھر وچ کوئی شے ٹٹ جائے تے ماں پیو اوہدے ٹٹ دی وجہ پچھدے نیں۔ ایہہ جاندے نیں کہ جان بچھ کے توڑی یاں شرارت وچ ٹٹی؟ کسے دا قصور سی یاں ان بھول ٹٹ گئی ایس قسم دے سوالاں دے جواب جانن توں بعد توڑن والے واسطے جزایا سزا تجویز کیتی جاؤندی اے۔ چھان پھٹک دا ایہہ عمل ہی درحقیقت کھوج اکھواندا اے۔ محمد حسن ”ادبی تحقیق کے بعض مسائل“ وچ لکھدے نیں:

”تحقیق مخصوص حالات میں، مخصوص شواہد اور روایات کی روشنی میں اُس صداقت کی تلاش ہے جو محقق کی

دسترس میں ہو یا اس کی دسترس میں ہو سکتی ہے۔“

کھوج داڈھ کدوں بدھا: (When Research Started) کھوج یا تحقیق بندے دے جمن توں وی پہلاں اوہدوں شروع ہوگئی جدوں رب سوہنے نے فرشتیاں نوں مٹی تے پانی نال اک پتلا بناؤن دا حکم دتا سی۔ اوس ویلے اوہناں کول یقیناً ایہہ سوال اٹھے ہون گے کہ مٹی تے پانی نوں ہی کیوں گنیا جا رہیا اے؟ ایس گھنن توں بعد پتلا بناؤن دا مقصد کیہہ ہوئے گا؟ ایس پتلے دا مقام کیہہ ہوئے گا؟ ایہہ کتھے رہوے گا؟ فیر جو نہی بندہ زمین اتے آیا تے پروردگار نے اوس واسطے نیکی بدی تے جزاء سزا دی تجویز دے کے فرشتیاں لئی کھوج دے کم داڈھ رکھ دتا۔ محمد ہارون قادر ہوریں وی انسانی فطرت دے ایس پکھ نوں انج و چار دے نیں:

”انسان دنیاوی چیزوں کی ماہیت اور افادیت سے لاعلم تھا پھر اس نے آہستہ آہستہ اپنے ارد گرد کے حالات اور موجود اشیاء کو سمجھنے کی شعوری اور لاشعوری کوشش شروع کر دی۔ یہی شعوری اور لاشعوری سطح پر جاننے کا عمل مہد سے لحد تک جاری رہتا ہے۔“

محمد ہارون قادر موجب اصل وچ علم ہی تحقیق دی جڑ اے کیوں جے بندہ فطری لحاظ نال حقیقت نوں بھال لئی بے چین تے سرگرم رہندا اے ہمیش اپنے علم دی تصدیق وی چاہندا اے۔ اوہدا ہر نواں قدم کھوج دی بنیاد بن دا اے۔ پنجابی، اردو وچ ایہدے لئی تحقیق، کھوج پرکھ ورگے لفظ ورتے جاندے نیں۔

مختلف ماہراں دیاں تعریفاں: (Definitions by Different Scholars)

مالک رام: (Malik Ram) مالک رام موجب کھوج توں مراد اے کہ اسیں علم تے ادب وچوں کھرے نوں کھوٹے توں، مغز نوں چھلاڑ توں، سچ

نوں کوڑ توں وکھرا کرینے۔ مالک رام ”اُردو میں تحقیق“ وچ لکھدے نیں:

”تحقیق عربی زبان کا لفظ ہے جس کے معنی کھرے کھوٹے کی چھان بین یا کسی بات کی تصدیق کرنا ہے

دوسرے لفظوں میں کھرے کھوٹے کو الگ کرنا، مغز کو چھلکے سے، حق کو باطل سے“۔

وہٹنے: (Whitney) وہٹنے کھوج نوں کسے خاص موضوع تے مناسب معلومات اکٹھیاں کرن دی باضابطہ جستجو قرار دیندا اے۔ ایہدی تعریف

ہارون قادر انج لکھدے نیں:

”تحقیق سوچ بچار کا ایک منظم اور شستہ طریق کار ہے جو محصول آیات یا طریق عمل سے کلام لے کر کسی مسئلے

کا ایک مناسب حل نکالتی ہے جو معمولی ذریعوں سے حاصل نہ ہو پاتا۔ یہ کسی مسئلے سے آغاز کرتی ہے،

حقائق کو جمع کرتی ہے، ناقدانہ طور پر ان کا تجزیہ کرتی ہے اور اصل شہادت کی بنیاد پر فیصلوں تک پہنچتی ہے

یہ شامل ہے اصل کام کو بجائے اس کے کہ محض شخصی رائے کا بوجھ ڈالا جائے۔ یہ جاننے کی حقیقی سے پھوٹی

ہے نہ کہ ثابت کر ڈالنے کی خواہش سے“۔

کورے: (Corrie) کورے موجب کھوج تاریخی طور تے نظریاتی تے عملی عمل نوں تیز کرن دا ذریعہ اے۔ کورے موجب:

“Research methodology would not be complete without an in-depth discussion of reliability and validity besides, reliability and validity are the cruse of conducting quality research, and we believe in the importance of knowing these concepts in detail because the link between reliability and threats to validity with research design is not always clear”.

کرافورڈ: (Crawford) کرافورڈ ووڈی کھوج نوں حقیقتاں دی بھال داناں دیندا اے۔ کرافورڈ دے خیال موجب کھوج دا مفہوم ایہہ وے کہ:

“Research may be defined as a method of studying problems, whose solutions are to be derived partly or wholly from facts”.

کرافورڈ دے ایس خیال نوں جے سوچ دی بھٹی وچ تپا کے نتیجے کڈھن دا آہر کیتا جاوے تے ایہہ گل واضح ہوندی اے کہ کھوج اوہ طریقہ اے جس راہیں مسئلے دا حل حقیقتاں دی بھرویں ترجمانی کردا دکھالی دیندا اے۔ کسے وی مسئلے دا حل لہھن لئی غیر جانبداری دا جامہ پا کے سچائیاں تے حقیقتاں نوں اکھاں سامنے رکھ کے حق سچ دی بازی جت لین والے حل نوں لوکائی دے سامنے پیش کیتا جاوے تاں ایس عمل نوں کھوج آکھیا جاندا اے۔

رابرٹ بے بی: (Robert Bobbie) بورگ دے مطابق کھوج مشاہدے دی باضابطہ تے معروضی نشاندہی کردی اے فیراہد تجزیہ تے امتزاج

ایچ ہوئے کہ اصل سچائی سامنے آجائے جہدی بناء تے نتیجے اکٹھے کیتے جاوے۔ ایہناں موجب:

“Research is a systematic inquiry to describe, explain, predict and control the observed phenomenon. Research involves inductive and deductive methods”.

پرومیلا شرما: (Promila Sharma) پرومیلا موجب معیاری کھوج مسئلیاں دے حل واسطے اک باضابطہ تے منظم کوشش اے جہدا دار و مدار

مثبت نتیجیاں تے وے۔ پرومیلا موجب:

“All quantitative research approaches summarise results numerically. However, the approaches differ in their goals and the procedures used to collect data”.

روحیل جے فرانس: (Rohail J Frances) دے مطابق کھوج اک اجہی کوشش اے جیہڑی پہلے علم دی تلاش فی تصدیق تے بعد وچ اوس دی

تشہیر کردی اے۔ J. Francis موجب:

“Research is an endeavor to discover develop and verify knowledge. It is an intellectual process that has develop over hundreds of year ever-changing in purpose and, and always searching of truth”.

فشر: (Fisher) فشر کھوج نوں اک محتاط پر تنقیدی جستجو سمجھدا اے جہدی معرفت انسانی ذہن نوں گندے تے پریشان کرن والے مسئلے دا حل لہیا

جاسکدا اے۔ فشر موجب:

”ارباب تحقیق وہ ہنرمند ہیں جو اپنی دلچسپی کے ایک موضوع پر کام کر کے تحقیقی نتائج تک پہنچنے کے لیے بہترین دستیاب آلات و وسائل کا انتخاب کرتے ہیں۔“

تلک سنگھ: (Tilak Singh) تلک سنگھ کھوج نوں سچائی دی تلاش دا اک اچھا ذریعہ من دا اے جہدے راہیں انسان حقیقتاں تے فکراں تلاش کردا

اے جنہاں دا او پہلاں جانو نہیں ہوندا۔ ایہناں موجب:

”تحقیق علم کا وہ شعبہ ہے جس میں منظم لائحہ عمل کے تحت سائنسی اسلوب میں نامعلوم و ناموجود حقائق کی کھوج اور معلوم و موجود حقائق کی نئی تشریح اس طرح کرتے ہیں کہ علم کے علاقے کی توسیع ہوتی ہے۔“

رسک: (Risk) نجم السلام نے اپنے مقالے وچ رسک دی تعریف دا ترجمہ پیش کر دیاں لکھیا اے کہ:

”ایک نقطہ نظر اور تفتیش کا انداز یا ذہن کا ایک طریق کار۔ یہ وہ سوالات اٹھاتی ہے جو ابھی تک اٹھائے نہ گئے ہوں اور ایک خاصے متعین طریق کار کے ساتھ ان کا جواب دینے کی کوشش کرتی ہے۔ یہ صرف نظریہ سازی نہیں بلکہ ایک کوشش ہے حقائق کے استخراج کی، اور جب وہ یکجا کر لیے گئے ہوں تو مجتمع شکل میں ان کا سامنا کرنے کی۔“

اسمٹھ: (Smith) ڈاکٹر نجم الاسلام نے اپنے مقالے وچ اسمٹھ دی رائے دا ترجمہ پیش کیتا اے اوہ اسمٹھ بارے گل کردیاں آ کھدے نیں کہ:
”تحقیق جو حقائق یا اصولوں کی تلاش میں کی جائے، نیز صحت اور تسلسل کے ساتھ کی ہوئی کھوج کو، جو سچائی
کو پالینے کی تلاش میں کی جائے۔“

قرآن پاک دی روشنی: (In the Light of Quran) اسلام نے کھوج اتے بہت زور دتا اے۔ ارشاد باری تعالیٰ اے:
”اوہ رب اے جس نے سورج نوں چمکدا ہو یا بنایا تے چن نوں نور بخشیا تے اوہناں دیاں منزلاں مقرر
کیتیاں نیں تاکہ تسی سالوں دی گنتی دا حساب معلوم کر لو او ایہہ سب کچھ رب نے حق نال پیدا کیتا۔“
اک ہورتھاں ارشاد اے:

”اساں تہاڈے اتے اک بابرکت کتاب نازل کیتی اے تاکہ لوک ایہدیاں گلاں تے دھیان دیون تے
عقل والے نصیحت حاصل کرن۔“

کھوج اک ناختم ہون والا عمل اے جیہڑا تا قیامت جاری رہوے گا۔